

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

**KLÍČOVÁ TÉMATA V PRÁCI MILOSLAVA PETRUSKA
PO ROCE 1989**

MAIN ISSUES IN THE WORK OF MILOSLAV PETRUSEK AFTER 1989

Bakalářská diplomová práce

Veronika Nehybová

Vedoucí bakalářské diplomové práce: Mgr. Jan Kalenda, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedené bibliografické a elektronické zdroje.

V Olomouci dne

.....

Podpis

Velké poděkování patří Mgr. Janu Kalendovi Ph.D. za jeho vstřícnost a veškeré odborné rady i připomínky ohledně vypracování mé bakalářské diplomové práce. Děkuji také těm, jejichž podpora a trpělivost zde sehrála mnohem větší roli, než si sami uvědomují.

Obsah

Úvod	6
1 Miloslav Petrušek a T. G. Masaryk	7
2 Metodologie	9
2.1 Metateorie	9
2.2 Analyzovaná část díla a návrh postupu	11
3 Sociologie a literatura	13
3.1 Sociologie literatury	14
3.1.1 Paradigmata v sociologii literatury	14
3.2 Politická a ideologická literatura	17
3.3 Sociologie mezi vědou a uměním.....	19
4 Společnost a kultura	21
4.1 Multikulturalita a multikulturalismus	21
4.2 Role mýtů v pozdně moderní společnosti.....	24
4.3 Karnevalová kultura	26
5 Pozdně moderní společnost.....	28
5.1 Charakter pozdně moderní společnosti.....	29
5.1.1 Občanská společnost a demokracie	29
5.1.2 Proměny hodnotového systému	30
5.1.3 Vědění a informace	31
5.2 Materialismus, kapitalismus a jiné prohršky	32

5.2.1	Kapitalismus.....	33
5.2.2	Materialismus a konzumní společnost	35
5.3	Způsob života v pozdně moderní společnosti.....	37
5.3.1	Životní úroveň	37
5.3.2	Individualismus a vztahy mezi lidmi	39
5.3.3	Proměna vkusu a návrat ke karnevalu.....	40
	Závěr.....	42
	Anotace.....	44
	Seznam použitých zdrojů	46

Úvod

Předmětem této bakalářské práce je sociologické dílo profesora Miloslava Petruska. Zaměřím se na stanovení stěžejních témat, kterým se tento již zesnulý významný český sociolog během svého života věnoval. Zabývat se budu pouze jeho publikacemi vydanými po roce 1989, a to ze dvou důvodů. Zaprvé se jedná o fakt, že vzhledem k obsáhlosti celého životního díla Miloslava Petruska by nebylo možné věnovat se mu vzhledem ke stanovenému rozsahu bakalářské diplomové práce dostatečně kvalitně a do hloubky. Druhým důvodem je skutečnost, že rozvoj sociologie u nás byl za socialismu výrazně omezen: „Zachovat sociologii institucionálně (ústav, časopis, Sociologickou společnost) se za normalizace sice podařilo, ale sociologie to byla vyprázdněná, sluhovská nebo kutilská.“ (Petrusek 2012: 173). Podobný stav české sociologie konstatuje Nešpor, který sice připouští její obnovu v 60. letech (ač po sovětském vzoru a bez vazby na domácí sociologickou tradici), nicméně stav se podle něho po srpnových událostech roku 1968 radikálně změnil: „Na čas se nad českou sociologií dokonce znovu vznášela obava z úplné likvidace. K té sice nedošlo, ale oborových otěží se chopili dogmatictí (...) komunističtí ideologové, kteří většinu svých předchůdců vytlačili mimo vědeckou sféru...“ (Nešpor 2014: 16).

Mým cílem je – jak už jsem naznačila – nalézt v sociologickém díle profesora Petruska klíčová témata, kterými se po roce 1989 zabýval. Pokusím se poskytnout komplexní obraz vybrané části jeho díla, vystihnout jeho postoje a myšlenky, případně souvislosti mezi nimi. Budu se tedy snažit odpovědět na následující otázky: Jakým tématům se Petrusek věnoval po roce 1989? Jsou mezi těmito tématy nějaké souvislosti? Prolíná se jimi nějaká společná idea, myšlenka, (...)? Zaměřuji se především na zobrazení společnosti a kultury v Petruskových publikacích, případně na aspekty a tendence, které určitým způsobem život sociálních aktérů ovlivňují. Nesnažím se směřovat ke kritické analýze, jako spíše poskytnout základní přehled díla, zmapovat to nejdůležitější, čím se tento přední český sociolog zabýval. Tato práce je tedy především prací přehledovou.

1 Miloslav Petrusek a T. G. Masaryk

Profesor sociologie působící na Univerzitě Karlově v Praze, věnující se především teoretické sociologii. Takto je často prezentován již zesnulý profesor Miloslav Petrusek (např. wikipedia.org), přestože k tomu sám dodává: „Obvykle jsem pokládán za „akademického“ či „teoretického“ sociologa, což odpovídá jen zčásti skutečnosti a velice málo mému přání. Vždycky jsem si přál být „služebníkem užitečným“, ale ne vždy se mi to dařilo.“ (petrusek.cz). Jeho kolegové (sociologové, historici, ...) však neopomíjejí zmínit jeho dar slova (Šubrt 2008 [online]; Kubátová 2012 [online]) a vztah k umění, kterému věnoval pozornost například v kontextu s jeho služebnou funkcí (jak umění slouží jako ideologický nástroj). Této problematice se věnuje například v knize *Společnost a kultura – text nazvaný Zápas se socialistickým realismem v české kultuře*. (Petrusek 2012: 97 – 132).

Miloslav Petrusek se narodil 15. října 1936 ve Zlíně do rodiny učitelů, dětství a mládí však prožil v Uherském Hradišti, kde také absolvoval gymnázium (dvanáctiletku). Pokračoval studiem filosofie a dějepisu na univerzitě v Brně, kde se seznámil s dílem T. G. Masaryka, kterému byla věnována jeho diplomová práce a později se tento významný státník, spisovatel, sociolog a filosof stal Petruskovou trvalou inspirací. (Vize [online]; Petrusek [online])

Vznik své diplomové práce na téma „Světový názor T. G. Masaryka“ popisuje Petrusek co do dostupnosti literatury jako obtížný: „na každou jeho¹ knížku z knihovny bylo třeba zvláštního povolení k prezenční výpůjčce a ty důležité, (...) stejně k vypůjčení nebyly.“ (Petrusek 2012: 165). Masaryka mu něco více přiblížil J. L. Fischer (otec jeho spolužačky Violy), ale potřebnou literaturu se mu povedlo získat až od jednoho ze vzdělavců v Uherském Hradišti. Petrusek přiznává, že byl Masarykem fascinován, mimo jiné prý díky němu pochopil velikost ruské literatury a získal vztah k této kultuře. A navíc: „Masaryk především pochopil, že s Ruskem budeme mít stále co do činění a proto mu musíme nejprve rozumět, chceme-li se efektivně bránit.“ (Petrusek 2012: 169). Podle Petruska nebyl tento

¹ Masarykovu

prvorepublikový státník nikterak velký sociolog, nicméně měl velký cit pro aktuální problémy doby - jako příklad uvádí knihu *Moderní člověk a náboženství*. (Petrusek 2012: 164 – 169).

Od roku 1964 působil Petrusek na Univerzitě Karlově v Praze – nejprve jako výzkumný pracovník, později jako odborný asistent katedry sociologie. Na přesun do Prahy měl velký vliv Pavel Machonin, s nímž spolupracoval na výzkumu vertikální sociální diferenciaci československé společnosti. Tento výzkum v souvislosti s událostmi roku 1968 znamenal postih pro všechny zúčastněné, po zrušení členství v KSČ (1970) byla Petruskova publikační a pedagogická činnost značně omezena. Následoval infarkt, přičemž změněná pracovní schopnost Petruska podle jeho slov „kryla před krajním postihem“. Byl přeřazen na pozici pomocného knihovníka a díky čemuž získal čas ke studiu a věnoval se také překladu samizdatové společenskovední literatury. (Petrusek 2012: 169 – 172).

Po revoluci byl habilitován docentem pro obor sociologie na FF UK v Praze, později jmenován profesorem pro obor sociologie a zvolen předsedou Masarykovy české sociologické společnosti. Od roku 1991 působil jako děkan fakulty, přičemž se stále aktivně věnoval pedagogické a publikační činnosti. Mimo to veřejně přednášel, vystupoval v médiích a byl členem pracovní poradní skupiny prezidenta republiky Václava Havla (jehož považoval za svůj vzor a intelektuálního učitele). Po skončení druhého děkanského období se stal prorektorem Univerzity Karlovy. Po roce 2000 již nezastával žádné akademické funkce, nicméně nadále působil jako profesor sociologie. Získal řadu ocenění (např. Řád rytíře Akademických palm, či Medaili za zásluhy o Univerzitu Karlovu) a je spoluzakladatelem Knihovny Václava Havla. Zemřel náhle 19. srpna 2012 v Praze. (Vize [online]; Petrusek [online]; Petrusek 2012: 173).

2 Metodologie

2.1 Metateorie

Jak už napovídá povaha tématu mé bakalářské práce, stejně jako cíle a otázky, jež jsem si na jeho základě vytyčila, nejedná se o práci empirickou, nýbrž teoretickou. Konkrétně řečeno - vzhledem k tomu, že se zde věnuji teoretickým koncepcím zmíněného sociologa - je tento text prací metateoretickou. Přičemž metateorii chápu ve shodě s Velkým sociologickým slovníkem jako teorii, jejímž předmětem je teorie sama (Velký sociologický slovník a/o 1996: 611). Obecněji pak mluvíme o metavědě – vědní disciplíně, jejímž předmětem je věda sama (v našem případě se samozřejmě jedná o sociologii), nicméně princip je stále stejný. Právě sociologická metateorie je teoretickým východiskem následujícího textu. Na jejím základě zde analyzuji vybrané Petruskovy práce vydané po Sametové revoluci roku 1989, včetně publikací vydaných posmrtně (například sbírka jeho esejí vydaná pod názvem *Společnost a kultura* uspořádaná Jiřím Fialou). Jako sekundární a podpůrné zdroje informací pak využívám stati dalších odborníků z oblasti sociologie, historie či filosofie, kteří nějakým způsobem na Petruska reagují a reflektují jeho práci.

Jedním z nejvýznamnějších sociologů zabývajících se metateorií je Američan George Ritzer. Jak sám uvádí ve své knize *Explorations in social theory*, metateoretizování je předmětem poměrně rozsáhlé kritiky – odpůrci tvrdí, že sociologické teorie by se stále měly přibližovat sociálnímu světu, od něhož jsou odvozeny. Podle Ritzera by naopak měly být ve své přirozenosti do určité míry abstraktní, a překvapivost kritiky shledává mimo jiné také v tom, že přichází paradoxně častěji od teoretiků, nikoli od empiriků. (Ritzer 2001: 13). O kritice sociologické metateorie píše například Petrusek ve své stati *Sociologie vědy a sociologická metateorie* (2012). Ritzer sice připouští, že metateoretizování v sociologii úzce souvisí s dalšími disciplínami (sociologie a filosofie vědy, sociologie vědění, dějiny sociologie) a může být v určitém kontextu shledáno jako jejich užší pojetí, z jiného hlediska je ale naopak širší než ony - proto nemůže být dle Ritzera zahrnuta jinam, ale musí být považováno za samostatnou subdisciplínu. (Ritzer 2001: 19 – 20).

Ritzer upozorňuje, že sociologická metateorie je poměrně obsáhlá, a dělí ji proto do tří kategorií. Jejich odlišnost přitom nespočívá ani tak v samotném procesu, jako spíše v jeho výsledku – konečném produktu. Metateoretizování tedy může být: 1. prostředkem sloužící k hlubšímu pochopení teorie (zahrnuje studium teorie za účelem lepšího porozumění); 2. prostředkem k rozvoji nových teorií a metod (zahrnuje studium již existující teorie sloužící k vytvoření nové koncepce); 3. zdrojem zastřešujících teoretických perspektiv (cílem je produkce perspektiv zastřešujících určitou část sociologické teorie). Tyto varianty jsou však (jak Ritzer upozorňuje) pouze ideálními typy, a praxi často jednotlivé případy přesahují napříč kategoriemi. (Ritzer 2001: 18 – 19). Ve své práci využiji první ze zmíněných typů metateoretizování, neboť mým cílem je identifikovat a popsat klíčová témata v práci Miloslava Petruska.

Sociologická metateorie jako prostředek lepšího porozumění teorie se soustřeďuje na konkrétní teorie a teoretiky, stejně jako na myšlenkový a sociální kontext jich se týkající. Tento typ leží v základech celé metateorie² a je rozdělen na další čtyři subkategorie. Pro jejich rozdělení užívá Ritzer diagram, jehož první osu tvoří *prostředí vnitřní* (věci existující v rámci sociologie) a *vnější* (jevy nacházející se mimo sociologii, které na ni však mají vliv), druhou pak *vlivy myšlenkové* (intelektuální; týkající se kognitivní struktury sociologie – teorií, metod, ...) a sociální (týkající se sociologické struktury sociologie). (Ritzer 2001: 18, 25 – 26).

Zmíněnými čtyřmi dílčími typy takto orientovaného metateoretizování jsou tedy 1. *vnitřní - myšlenkový*, zaměřený na kognitivní struktury sociologické teorie (paradigmata, myšlenkové směry); 2. *vnitřní - sociální*, orientující se jednak na identifikaci skupin teoretiků a studium vazeb mezi těmito skupinami, jednak na teoretiky samotné (jejich institucionální zázemí apod.); 3. *vnější - myšlenkový*, obracející se k dalším akademickým disciplínám (např. filosofie, literární věda, lingvistika); 4. *vnější - sociální*, týkající se sociálního kontextu, který ovlivňuje podobu sociologické teorie. Je třeba upozornit, že tyto typy od sebe opět nejsou striktně odděleny, jednotlivé metateoretické práce tedy mohou být mostem mezi

² Solidní znalost výchozí teorie je totiž dle Ritzera základem pro práci s dalšími dvěma typy metateoretizování. (Ritzer 2001: 25).

uvedenými typy. (Ritzer 2001: 26 – 30). V tomto textu se zaměřuji především na vnitřní – myšlenkový (tedy na kognitivní strukturu Petruskových teorií a klíčových témat v jeho práci), v některých pasážích se však okrajově dotknu také typu vnitřního – sociálního (Petruskovo institucionální zázemí, postavení na poli vědy) a vnějšího – myšlenkového (především v kapitole *sociologie a literatura*).

2.2 Analyzovaná část díla a návrh postupu

Jak jsem již zmínila, s ohledem na omezený rozsah bakalářských diplomových prací není možné se věnovat všemu, co kdy Petrusek napsal. Proto jsem vybrala jen některá témata, která považuji za stěžejní. Při výběru díla, které budu posléze analyzovat, jsem postupovala následovně. Prvním krokem bylo shromáždění veškeré bibliografie, kterou kdy tento autor napsal. Práci mi zde značně zjednodušily webové stránky petrusek.cz, na kterých byl posmrtně poskytnut veřejně k dispozici kompletní, chronologicky řazený seznam Petruskovy bibliografie. Z tohoto seznamu jsem nejprve vyřadila práce publikované před rokem 1989, posléze práce „učebnicového“ typu (tedy publikace, jejichž primárním účelem je sloužit jako učební pomůcka pro studenty středních a vysokých škol). Následovalo vyškrtnutí slovníků, doslovů či předmluv a překladů, jimž se vzhledem ke své znalosti několika cizích jazyků Petrusek také věnoval). Z analýzy jsem rovněž vyřadila recenze a zprávy, rozhovory, publicistické články a vystoupení v rozhlasu či televizi, neboť přestože mohou obsahovat některé užitečné doplňující informace, jsou již těžko dohledatelné.

Zbyly mi tedy knihy, kapitoly v knihách, texty ve sbornících a články v odborných periodikách. Odborné knihy, případně kapitoly v nich jsem zvolila jako hlavní zdroj informací pro svou bakalářskou diplomovou práci. Jednak s ohledem na jejich obsáhlost, a jednak na základě předpokladu, že v nich bude rozebíraná problematika dobře patrná, a bude tak snadnější identifikovat skutečně klíčová témata v Petruskově práci. Na základě rešerší těchto textů a vytvoření stručné pracovní kartotéky jsem si předběžně stanovila tři okruhy, kterými se budu zabývat: 1. *sociologie a literatura*, které se autor věnoval především v brzkých porevolučních letech (přesněji řečeno věnoval se této problematice již dříve, nicméně publikace o ní pojednávající byly vydány až po Sametové

revoluci); 2. *společnost a kultura*, což je název knihy posmrtně uspořádaných esejů, přičemž tato tematika prolíná celým Petruskovým dílem; 3. *pozdně moderní společnost*, kde se věnuji především charakteru české společnosti po roce 1989, avšak Petrusek vztahuje většinu charakteristik na západní společnost jako takovou.

Po vymezení uvedených oblastí jsem věnovala čas již zmíněným textům ve sbornících a článkům v odborných periodikách. Ty jsem rozdělila do kategorií podle vytyčených kapitol tak, jak souvisely tematicky a obsahově, a některé z nich jsem posléze použila jako sekundární zdroje informací. Tato práce samozřejmě nemůže pojmut všechna podstatná témata v práci Miloslava Petruska, a proto se soustředí především na identifikaci a analýzu aspektů zobrazujících moderní a postmoderní společnost. První ze zmíněných kategorií jsem zvolila jednak pro Petruskův silný vztah k literatuře a umění obecně (což je ostatně z jeho textů často patrné), jednak s ohledem na sociální funkce literatury. Další dvě kategorie zaujímají podstatnou část díla tohoto autora a podávají obraz pozdně moderní společnosti tak, jak ji vnímal Miloslav Petrusek.

3 Sociologie a literatura

Jedno z prvních témat, kterými se Miloslav Petrusek po revoluci zabýval, je sociologie literatury. V této kapitole nejdříve představím sociologii literatury jako takovou a vymezím její základní paradigmata. Následně se budu věnovat zneužití literatury (a umění obecně) ve jménu ideologie (především ve službách Sovětského Svazu) a politické beletrii, jež má poměrně bohatou historii i v našich končinách (mám na mysli především Karla Čapka a jeho hry, jako je například *Válka s Mloky*, *Bílá nemoc* nebo *Matka*). V poslední části kapitoly se budu zabývat propojením literatury a sociologie.

Petruskova *Sociologie a literatura* je jedním z jeho prvních textů, které byly po revoluci vydány (jak jsem již zmiňovala, jedná se o případ, kdy práce byla rozpracována ještě před rokem 1989, nicméně publikována byla až posléze). Již v úvodu je cítit určitá hořkost nad tím, jakého charakteru sociologie (nejen literatury) u nás v posledních letech (tedy ještě za socialismu) nabyla. Podle Petruska se totiž u nás sociologie literatury pěstuje „pouze jako empirická subdisciplína, o níž veřejnost nemá valného povědomí: výzkumné zprávy z řady výzkumů, mnohdy neobyčejně zajímavých, zůstávají po úspěšné oponentuře a vyplacení odměn v šuplících, aby byly posléze odvezeny do sběrných surovin (...). Naše sociologie, která se ostatně vůbec z větší své části proměnila ve vědu výzkumných zpráv, ...“ (Petrusek 1990: 10). Přitom jak ukáží zejména ve třetí podkapitole, nejen sociologie literatury v klasickém slova smyslu, ale také vztah sociologie – literatura obecně zastává v naší vědě (navzdory kritice) poměrně významnou roli.³

³ Nežli se začnu výše zmíněným tématům věnovat, dovolu mi ještě jednu malou poznámku: Některé zdroje, ze kterých v této kapitole čerpám (především zmíněná *Sociologie a literatura* a *Sociologie, literatura a politika*, na jejíž tvorbě se podílel profesor Petrusek s Josefem Alanem), pocházejí z 90. let. Jestliže tedy používám formulace typu „v současnosti je to se sociologií literatury tak a tak“, myslím touto současností právě dobu před dvaceti - pětadvaceti lety. Jestliže se v textu výrazně posunu v čase, opět na to upozorním.

3.1 Sociologie literatury

Sociologie literatury je chápána jako subdisciplína obecnější sociologie umění a má poměrně široké pole působnosti. V první řadě se věnuje vztahu literatury a sociologie, a to jak v polaritě sociologie – literatura (jakým způsobem povaha společnosti formuje charakter literatury), tak vztahem literatura – sociologie (jak literatura, tedy především její čtení, ovlivňuje společnost). Dále se tato disciplína zabývá například samotnými sociálními obsahy literatury, respektive zkoumá to, co literární díla o společnosti vypovídají. Literaturu lze také chápat jako instituci. Zde se pak zabývá sociálními podmínkami samotného vzniku díla, jeho distribuce a přijetí díla čtenářem. (Velký sociologický slovník p/ž 1996: 1087).

Petrusek konstatuje, že status této vědní disciplíny je poměrně nejasný; „diskutuje se o jejím předmětu, o vztazích k jiným vědním disciplínám, ...“ a navíc u nás nemá již řadu let tradici, není tedy pěstována ani diskutována. K tomu aby mohla být rozvíjena, je zapotřebí několik podmínek: první podmínkou (jakékoli vědní disciplíny) je samozřejmě existence objektu studia, Petrusek zde mluví o existenci literatury vyspělé, rozvinuté, náročné. Dále je třeba například určitá míra sociálně-ekonomického nadbytku - „že si to společnost může dovolit“ (Petrusek 1990: 13). Stručně řečeno, jde o to, že sociologie literatury není vesměs považována za tak přínosnou, tak nezbytnou disciplínu přispívající k blahu společnosti, že by bylo nezbytné ji pěstovat. Nicméně jak Petrusek sarkasticky dodává, „literatura sama, nejen sociologie, která se jí zabývá, je přece také přepychem“ (Petrusek 1990: 8, 12 - 13).

3.1.1 Paradigmata v sociologii literatury

Napříč disciplínami - tedy i v případě sociologie literatury - můžeme na jednotlivé problémy nahlížet skrze různá paradigmata. Petrusek mluví o dvou paradigmatech sociologie literatury: *sociognoseologickém*, které se zabývá literaturou po obsahové stránce díla, přičemž literární dílo je odrazem společnosti, a o *institucionálním*, které zaujímá pohled, že literatura je přímou součástí společnosti (nikoli vnějším atributem) a zajímá se tedy o sociální svět kolem literatury, o celek sociálních interakcí na ni vázaných. (Velký sociologický slovník p/ž 1996: 1087 – 1088, Petrusek 1990: 29 – 31).

Co se kořenů sociologie literatury týče, Petrusek jako první pokus o literárně sociologickou analýzu (přestože v té době nemohla být o již existující sociologické subdisciplíně ani zdaleka řeč) zmiňuje práci nazvanou *O literatuře a jejích vztazích ke společenským institucím*, poprvé vydanou již v roce 1800. Za tímto dílem stojí francouzská spisovatelka a historička Anne Louise Germaine de Staël – Holstein (dále jen Madame de Staël). V knize se pokouší zaprvé popsat vliv literatury a různých společenských institucí (náboženství, mravů a zákonů), zadruhé pak polemizuje nad tím, jak mohou být lidské city utvářeny právě literaturou (to znamená, jak se spolu s institucemi podílí na tvorbě norem a jaký je její mravní vliv). Tato autorka, přestože neměla se sociologií příliš společného, položila (ač nejspíše nevědomky) podle Petruska základy sociognoseologického paradigmatu. (Petrusek 1990: 17 – 19, 28).

Jak jsem již uvedla, podstatou tohoto hlediska je předpoklad, že literární dílo je určitým odrazem samotné společnosti. Důraz je kladen na informační a další sociální funkce literatury. Kromě zmíněné Madame de Staël můžeme mezi významné představitele zařadit především marxisty, z nichž mnoho se zabývalo mimo jiné právě studiem literárních děl. Z těch nejznámějších zmíním například Marxe a Engelse, Plechanova, ale také Lenina nebo Trockého. (Velký sociologický slovník p/ž 1996: 1088). K některým z těchto osobností se ještě vrátím v podkapitole o politické a ideologické literatuře.

Druhým významným paradigmatem sociologie literatury je paradigma institucionální, které věnuje pozornost sociálnímu světu kolem literatury – celku sociálních interakcí, především tedy aktům produkce a spotřeby. Literatura je sociální institucí, a je tedy „podřízená stejným sociologickým zákonitostem jako všechny ostatní normativně určené a kontrolované sféry společenského života.“ (Velký sociologický slovník 1996: 1088). Za zakladatele a nejvýznamnějšího představitele institucionálního paradigmatu je především díky své publikaci *Revoluce knihy* považován francouzský spisovatel Robert Escarpit. Petrusek soudí, že dle Escarpita je předmětem sociologie literatury „setkávání dvou svobodných aktů“, tedy právě aktu spotřeby a aktu produkce „se všemi důsledky z toho plynoucími.“ (Velký sociologický slovník p/ž 1996: 1088).

Uvažujeme-li o literatuře jako sociálním faktu, bereme podle Petruska na zřetel skutečnost, že vyjadřovacím prostředkem je jazyk, jenž je sociálním výtvozem - literární dílo tedy odráží sociální skutečnost prostřednictvím jazyka a nabývá tak sociálního významu. Je to předpoklad i výsledek sociálních aktivit, užívá určitých norem (tedy sociálních výtvorů) a je předmětem různorodých emocionálních reakcí. Zároveň je třeba neopomíjet to, že také spisovatel je člen společnosti (disponuje vlastními sociálními pozicemi a rolemi, je členem určitých sociálních skupin). Kromě estetické hodnoty je tedy dílo nositelem určité sociální informace: „přímo či nepřímo vypovídá o společenské skutečnosti dané doby, o světových názorech a ideologiích, zejména o postojích a stereotypch velkých sociálních skupin, společenských tříd a vrstev.“ (Petrusek 1990: 23). Rozhodující roli v tomto pojetí hraje jednoduchý řetězec umělec – dílo - čtenář. Takto orientovaná sociologie literatury se tedy bude soustřeďovat na následující atributy: 1. sociální původ umělce, sociální prostředí, jeho postavení, role a prestiž, očekávání, atd.; 2. dílo jako věc, kniha jako zboží, tvorba vkusu, cenzura, ...; 3. vkus, sociální rozvrstvení čtenářů knihovny a prodej (tedy přístupnost literárního díla) a očekávání - tedy uspokojení či neuspokojení, přijetí či odmítnutí. (Petrusek 1990: 22 – 24, 31 – 33, Velký sociologický slovník 1996: 1088).

Mám-li stručně shrnout zásadní rozdíl mezi těmito paradigmaty, dá se říci, že zatímco sociognoseologové se zaměřují na obsahovou stránku literárního díla (přičemž Petrusek ještě zmiňuje nevyřčenou premisu, že čím je estetická hodnota tohoto díla vyšší, tím vyšší je zároveň hodnota sociologicky informační), institucionalisticky orientované sociologie literatury nezajímá obsah ani estetická hodnota literárního díla, nýbrž sociální svět kolem literatury. Petrusek celou věc ještě více zjednodušuje a říká, že sociognoseologové se zaměřují na text, a institucionalisté na kontext. (Petrusek 1990: 31). Podle Václava Bělohradského však sociologie literatury v tomto klasickém pojetí ztrácí smysl. Smysl má pouze vztah mezi sociologií a literaturou. Tím myslí to, „...jak je literatura prostoupena vědomou či nevědomou sociologií⁴ a nakolik je sama sociologie literárním dílem...“ (Velký sociologický slovník 1996: 1088).

⁴ jako to můžeme vidět například v románech Milana Kundery

3.2 Politická a ideologická literatura

Jak vychází z předchozí části textu, literární dílo více či méně nese určité poslání. Přestože rapidně roste role televize a dalších audiovizuálních zařízení, jedná se stále o jedno z nejefektivnějších médií spoluutvářejících světonázor. Podle Petruska se čtenář z literárního díla učí vzorcům chování – identifikuje se s hrdiny, nebo jejich způsoby jednání odmítá. (Petrusek 1990: 82 – 84). V této podkapitole se zaměřuji právě na literaturu jako prostředek vyjádření určitého světového (politického) názoru.

Petrusek upozorňuje, že autor je často nucen skrýt aktuální politický problém do pomyslného kostýmu, aby se v této věci vůbec mohl vyjádřit. Tyto univerzální konstanty kategorizuje dle Daviesovy typologie forem: 1. protest proti neomezené moci (sem můžeme zařadit především Orwela a jeho antiutopii *1984*, nebo novelu s prvky bajky nazvanou *Farma zvířat*, která je zobrazením stavu v sovětském svazu na začátku 20. století); 2. odpor k tyranii a anarchii (z českých prací můžeme jmenovat například Čapkovu *Válku s mloky*, *Bílou nemoc* apod.); dále díla pojednávající o problematice rasového konfliktu, politické rovnosti a důstojnosti, problému svobodné moci. Petrussek přidává ještě další kategorii; *sovětskou literaturu*.⁵ (Petrusek 1990: 91 – 92). Marx a Engels jakožto představitelé sociognoseologického paradigmatu zdůrazňovali sociální funkci umění - zabývali se literaturou jako obrazem doby a ideologickým vyjádřením. (Petrusek 1990:45). Jestliže tedy chápeme literaturu jako sociální fakt, jako předpoklad i výsledek sociálního dění, může také „vyjadřovat národní zájem, posilovat národní vědomí“ (Kolečková 2010: 59).

Petrusek soudí, že služebné umění, jehož primární funkce je mimoestetická, tu bylo vždycky. Takové artefakty se po vymizení dobového kontextu často stanou nesrozumitelnými, neboť jsou spjaty především se sociálně-politickým charakterem doby. Typickým příkladem u nás je socialistický realismus – zatímco první generace představitelů tohoto směru byla vzdělaná a intelektuálně homogenní, o druhé, poválečné generaci již mluví Petrussek jako o *hlásných*

⁵ Jistě bychom tu našli místo také pro Kunderovy romány a povídky (Nesnesitelná lehkost bytí, Žert, Směšné lásky) nebo Havlovy hry (Audience, Protest, Anděl strážný, ...), přestože jsou trochu odlišného charakteru – spíše konstatují určitý stav, přesto však jsou reakcí na vzniklou situaci.

troubách režimu. Toto spojení umění a revolučního socialistického hnutí navazuje na proletářské umění. Zatímco v počátcích (zejména tedy v meziválečném období) byl kladen důraz na objektivitu výpovědi, po válce sice do jisté míry na tuto tradici navázal, nicméně výrazně se ideologizoval a stal se nástrojem propagandy. „V umění socialistického realismu vystupuje stranickost jako nejvyšší ideově estetické kritérium“ (Ijezuitov 1986 in Tomanová 2009 [online]). Mezi zástupce takto orientovaného realismu v socialistickém Československu patří osobnosti jako je Ladislav Štoll, Zdeněk Nejedlý nebo Václav Kopecký. Dokonce i druhý komunistický prezident Antonín Zápotocký napsal tři knihy, z nichž dosud nejznámější je asi ideologicky laděný poučný příběh pro děti *Barunka*. (Petrusek 2012: 99, 105 - 106; Tomanová 2009: 11 – 12 [online]).

Další vlnu prorežimní tvorby zaznamenává Petrusek v 60. letech⁶ například v díle Alexeje Pludka, Jiřího Procházky nebo Karla Misaře. V Procházkově knize *Lišky mění srst* (pro současnou generaci známější v televizním provedení pod názvem *30 případů majora Zemana*) spatřuje výrazné ideologické podbarvení, přestože se podle něj jedná spíše o „výpověď o letech sedmdesátých s mírným časovým posunem“ (Petrusek, Alan 1996: 102). O něco větší pozornost však věnuje Misařově *Plavbě na stéble trávy* pojednávající o zhýralosti umělecké inteligence, přičemž děj se odehrává především v barech, hospodách a uměleckém prostředí. Hlavní hrdina se pokouší do těchto uměleckých kruhů dostat „podbízením antisocialistickým kampaním“, ženské hlavní postavy jsou pak prezentovány jako alkoholičky nebo nymfomanky. V celém příběhu je jasně patrné připodobnění k mnoha spolkům a osobnostem té doby. Petrusek soudí, že Misařova práce zcela postrádá mravní kritéria a „zobrazit celou českou inteligenci jako bandu věčně ožralých podvodníků je přece jen příliš“. (Petrusek, Alan 1996: 103). Přesto byl však Misař za své dílo náležitě pochválen ze strany recenzentů, kteří knihu prohlásili za autentické zobrazení tíživých problémů doby (Petrusek, Alan 1996: 101 – 104).

⁶ 60. lety Petrusek rozumí období počátku „tání“ od roku 1956 do vyústění v roce 1970 (Petrusek, Alan 1996: 99)

3.3 Sociologie mezi vědou a uměním

Specifickým rozměrem sociologie, který částečně vychází z výše charakterizovaných paradigmat v sociologii literatury, je její postavení na prahu mezi vědou a uměním. Problematikou se Petrusek zabývá mimo jiné ve spolupráci s Josefem Alanem v knize *Sociologie, literatura a politika*⁷, kde takový přístup k sociologii přisuzuje především T. G. Masarykovi. Nahlédneme-li však do většiny z Petruskových textů, nacházíme v nich totožné tendence, k čemuž se ostatně ve vzpomínkách na něj vyjadřují i další autoři. Co chápání sociologie ležící mezi vědou a uměním (literaturou) obnáší, ukáží na Petruskově textu věnovaném právě charakteru Masarykovy sociologie.

Nahlížení na Masaryka jako plnohodnotného sociologa bylo (a stále je) pro jeho nedostatečnou vědeckost, nesystematičnost a jeho specifický přístup k sociologii předmětem sporů, Petrusek jej však považuje za osobnost stojící na počátku novodobých dějin českého sociologického myšlení. (Petrusek, Alan 1996: 29; Petrusek 2012: 801 – 802). K obhajobě postavení sociologie na prahu vědy a umění se odkazuje na Nisbeta, který klade důraz mimo jiné na intuitivní či „umělecký myšlenkový rámec, v němž k nám ústřední ideje přišly“ (Nisbet 1967 in Petrusek, Alan 1996: 30). Různé teorie velkých sociologů podle něj nemohly vyplynout pouze z logicko-empirické analýzy; tito autoři intuitivně reagovali na svět kolem sebe, podobně jako to dělají umělci. (Petrusek, Alan 1996: 29 – 30).

Masaryk se zabýval otázkou, jak může literatura formovat morální charakter člověka a jak přispívá k utváření světonázoru. Spisovatele tedy (především v době nesvobody) považuje za legitimního mluvčího, který vyjadřuje národní zájem: „umělci, hlavně básníci národa potlačeného stávají se duchovními vůdci svého národa“ (Masaryk 1993 in Petrusek, Alan 1996: 33). Pracoval tedy především s realistickou literaturou (spadající do první vlny realismu – viz výše), za což je kritizován, avšak Petrusek (na rozdíl od kritiků) neshledává v mimoestetických funkcích umění ohrožení jeho podstaty. (Petrusek, Alan 1996: 32 – 33). Dále

⁷ Tématu se dotýkají i další texty - například *Dva dluhy sociologie literatury* publikovaný roku 1989 v Literárním měsíčníku, nebo *Esej v sociologii a společnost v eseji*, ty se mi však bohužel nepodařilo získat.

Petrusek uvádí, že podle Fraenkla shledává Masaryk v umění výraz doby, přistupuje k němu jako k symptomu krize a sociologickému dokumentu jako informačnímu prostředku. (Fraenkl 1930 – 1931 in Petrusek, Alan 1996: 34 – 35). Literatura je tedy pro něho nástrojem sociologické metodologie, pomocí něhož se snaží porozumět modernímu světu. (Petrusek, Alan 1996: 36). Také tento redukcionistický přístup byl Masarykovi vyčítán, neboť jak uvádí Petrusek, „redukcionismus se v sociálních vědách trestá“. (Petrusek 2008: 879).

Ještě jeden rozměr vztahu sociologie a umění (zde především literatury) je třeba zmínit. Petrusek upozorňuje, že „síla sociologické koncepce není vždy v tom, jak je empiricky či historicky doložena, ale jak je rétoricky vybudována“. To je pro Masaryka typické, neboť ten byl podle Petruska více spisovatel než sociolog, síla jeho myšlení tedy spočívá právě v rétorice. (Petrusek, Alan 1996: 42). Stejně tak Petrusek sám měl podle vlastních slov (Petrusek 2012: 167) k literatuře a umění obecně poměrně silný vztah, což ostatně potvrzují i další autoři: „Profesor Miloslav Petrusek byl bytostně spjat s uměním. Umění bylo jedním z jeho výrazných odborných zájmů a zároveň jeho osobní zálibou. (Paulíček 2013 [online]). Kubátová pak vyzdvihuje Petruskovu esejistiku a dar slova, kterým oplýval - podobně jako to dělá Petrusek u Masaryka – a dodává, že „svým dílem dokázal překračovat tradiční rámec vědeckého poznání a poukazovat na širší souvislosti jevů a věcí“. (Kubátová 2013 [online]). Textu takového charakteru tak může porozumět nejen odborník, ale i člověk vědou nedotčený. V tom podle Petruska spočívá jedna z rolí humanitních věd, neboť vedle vědecké obce je jejich posluchačstvem také veřejnost, „k níž se musí mluvit jazykem sice specifickým, avšak srozumitelným“. (Petrusek in Kňapová 2011 [online]).

Ze všeho uvedeného tedy vyplývají tři základní role sociologie ležící na pomezí vědy a umění: 1. její částečně intuitivní charakter (neboť mnoho velkých sociologů stavělo své teorie spíše na intuitivních základech, nikoli na logicko-empirické analýze); 2. využití literatury jako sociologického informačního zdroje (dle sociognoseologického paradigmatu je literární dílo odrazem společnosti, v jejímž rámci vznikalo); a 3. nepopíratelná role rétoriky v některých sociologických koncepcích (například v koncepcích a textech Masarykových nebo Petruskových).

4 Společnost a kultura

Tato část textu se zabývá pohledem Miloslava Petruska na některé kulturní aspekty typické pro soudobou společnost. Nejdříve se budu věnovat multikulturalitě a multikulturalismu, čím dál tím významnějším charakteristikám současného světa. Zde především seznámím s důležitými pojmy, vymezím podoby multikulturality, a shrnu autorovo zamyšlení nad budoucím životem v tomto multikulturním světě. Ve druhé podkapitole se zaměřím na roli mýtů v pozdně moderní společnosti. Ukáži, v čem podle Petruska spočívá přitažlivá síla mýtů, ale také jejich nebezpečí. Posléze vytyčím největší mýty modernismu a postmodernismu. Na problematiku novodobých mýtů naváží Petruskovým pojetím toho, co s odkazem na M. Bachtina nazývá *karnevalovou kulturou*. Tuto koncepci rozpracoval především ve spolupráci s Janem Balonem v knize *Společnost naší doby*. Vymezím rozdíl mezi středověkou podobou karnevalu a karnevalovou společností naší doby. Okolnosti vedoucí ke vzniku karnevalové kultury se pokusím přiblížit v souvislosti s myšlenkami dalších autorů pomocí Petruskovy a Balonovy dějinné řady hrdina – mučedník – občan – celebrita.⁸

4.1 Multikulturalita a multikulturalismus

V původním slova smyslu znamenal multikulturalismus soužití odlišných minorit (etnických, náboženských, ...) s majoritní společností, tedy „koexistenci, kooperaci a vzájemnou interakci mezi odlišnými kulturními identitami v rámci většího společenství“ (Petrusek 2007: 198). A ač je tato část textu věnována multikulturalitě a multikulturalismu, - přičemž ve shodě s Petruskem multikulturalismus chápu jako pojmovou reflexi a multikulturalitu jako objektivní skutečnost (Petrusek 2012: 87 – 88). – toto téma je úzce spjato s pojmem globalizace, respektive dá se říct, že se jedná o dva vzájemně se provázející

⁸ Jistě by bylo možné použít *společnost a kulturu* jako jednu z podkapitol následující části, případně ji připojit k podkapitole věnované způsobu života v pozdně moderní společnosti (především část o karnevalové kultuře, která do značné míry souvisí s proměnami životního stylu a individualismem). Především vzhledem k obsáhlosti následujících témat (a také proto, že by jim dle mého názoru mělo být věnováno více prostoru) jsem však zvolila věnovat společnosti a kultuře celou kapitolu. Ta bude však zároveň sloužit jako uvedení kapitoly následující.

procesy. Petrusek a Balon vymezují pět způsobů, jak lze na globalizaci nahlížet (a dovolím si tvrdit, že skrze tyto osy lze nahlížet i na multikulturalitu). Můžeme se pohybovat na ose historické (kdy globalizace začala), hodnotové (co nám globalizace přináší, případně jaká nebezpečí jsou v ní skryta), na ose kulturně teritoriální (zde obzvláště vidím spjatost s multikulturalismem), politické (mimo jiné také obsahuje strach z degradace národní identity), či emergentní. Globalizace stejně jako multikulturalita, jsou nezvratnými procesy, které nejsme schopni zbrzdit ani zastavit, přičemž autoři dodávají, že se jen těžko shodneme, „zda je takové zbrzdění či zastavení vůbec žádoucí“. (Petrusek, Balon 2011: 27 – 28).

Petrusek soudí, že téma multikulturalismu je možno vyjádřit problémem vztahu k jinému, cizímu či odlišnému. Jako příklad používá esej „Cizinec“ Georga Simmela. Podle něj totiž Simmel správně ukázal, že cizinci jsou vnímáni jako celek, nikoli jako individua. Z historického hlediska je multikulturalismus produktem kolonialismu, jako další velkou vlnu je pak jistě třeba zmínit migraci přistěhovalců z východu (nejen) za prací – například turecká minorita v Německu, u nás pak třeba vietnamská a ruskojazyčná menšina. Může nabývat hned několika významů: jako konstatování stavu (fakt, že multikulturalita zkrátka je), jako ideál (představa harmonického soužití), politický program (právní rámec, jež multikulturní společnost mimo jiné vyžaduje), či jako ideologie. Soužití majority a minorit závisí ve velké míře na tom, jak na sebe tyto skupiny vzájemně nahlízejí. (Petrusek 2007: 197 – 200).

Petrusek také upozorňuje, že je třeba odlišit tvrdý a měkký multikulturalismus, které nesou kořeny sporů v otázce multikulturní společnosti. Zatímco měkký se pokouší vytvořit pravidla, za jakých bude multikulturní společnost fungovat, tvrdý naopak odmítá myšlenku splývání a striktně etnické menšiny uzavírá. Kompromisem je dle Petruska postmoderně deklarovaný multikulturalismus: „Každý, kdo žije ve větším evropském nebo severoamerickém městě, ví, že to znamená být součástí multikulturní společnosti (...). Výzvou pro multikulturní společnost je tedy zachovat si jednotu a současně respektovat odlišné tradice a tak postupně vytvořit společenství nové, které bude sdílet odlišnou společnou tradici, totiž tradici interkulturní.“ (Sim 2001 in Petrusek 2007: 201).

Nejen tvrdý a měkký multikulturalismus je však předmětem sporu – s celou problematikou se nese řada paradoxů a vnitřních rozporů. Petrusek zmiňuje například Bělohradského, který si klade otázku, jestli „když dokáží úspěšně sdělit svou odlišnost těm, od nichž se odlišují, odlišují se ještě?“, přičemž (na základě knihy Paradox multikulturalismu amerického autora Petera Blaua) argumentuje následovně: „Čím úspěšnější je multikulturalismus jako sdílený způsob života příslušníků nějaké společnosti, tím méně je pravděpodobné, že by rozdílné kultury zůstaly rozdílnými.“. Otázka Amy Gutmannové, zda může v diskusi lidí s odlišnými morálními názory dojít k etnickému porozumění, stojí na podobném principu. Dále je tu například Baumanův „lidský odpad“, zvětšování propasti mezi bohatými a chudými způsobené úsilím o neustálý ekonomický pokrok, a tím pádem zaostávání zemí třetího světa. (Petrusek 2007: 202 – 203).

Jako poslední bych ráda zmínila Petruskovo vymezení tří možných podob multikulturality: 1. *historicky sedimentovanou* multikulturalitu, kterou lidé vnímají jako normální fakt, neboť se do ní již rodí (například soužití německé, české a židovské kultury v 19. a první polovině 20. století), 2. *dobrovolnou* multikulturalitu, která spočívá v dobrovolnosti soužití s jinými (lidé to tak chtějí) a za 3. multikulturalitu *vynucenou*, jež vede k nucenému přijímání příslušníků jiných etnik, národností či náboženských skupin, přestože může být „důsledkem přirozených demografických procesů“. Tento třetí typ považuje Petrusek co do budoucího vývoje za nejhojněji vyskytovaný zdroj problémů, které bude třeba řešit, přičemž upozorňuje, že zdánlivě optimistické scénáře obvykle vedly spíše ke katastrofě než vhodnému řešení problémů. (Petrusek 2012: 88 – 89).

Petrusek vyjadřuje obavu, zda je možné tyto stále aktuálnější problémy úspěšně řešit. Vzhledem k tomu, že multikulturní budoucnost světa není možno zvrátit ani oddálit (a je otázkou, zda by to vůbec bylo správné), nabízí se jako řešení pouze „rozsáhlá a systematická příprava na život v nucené multikulturnosti“. Stejně jako zmíněný Bauman je však toho názoru, že toto řešení je značně znesnadněno spotřebním charakterem současné společnosti. Petrusek je totiž toho názoru, že ve spotřební společnosti se sice žije dobře, ale na úvěr, přičemž tento úvěr spočívá ve ztrátě skromnosti a v neschopnosti vzdát se okamžité rozkoše (či ji alespoň odložit). Jinak řečeno, neustálá spotřeba prohlubuje propasti, a protože žádné zdroje nejsou nekonečné, nikdy už nebude

možné „vytvořit rovné podmínky pro rozvoj odlišných kulturních a civilizačních celků“. (Petrusek 2012: 89 – 92).

Příprava na tento přicházející multikulturní svět podle Petruska nespočívá pouze v uvědomění a smíření, ale ve schopnosti a ochotě radikálně změnit svůj evropský životní styl. Spočívá v „převrácení hodnotových preferencí a v postupném odvykání drogové závislosti na masových médiích a efemérních módách“. Jestli je to ale možné, je jen další otázkou. (Petrusek 2012: 94).

4.2 Role mýtů v pozdně moderní společnosti

V osvícenství na něj bylo nahlíženo jako na iracionální výkladový nástroj, a tato tendence v určité míře přetrvávala i do současnosti, neboť jako mýtus je přeneseně obvykle označováno něco nepravděpodobného. Obecně lze říci, že mýtus je příběh bez autora skrývající určitou symbolickou hodnotu, který se předáváním z generace na generaci stává poselstvím, jehož prostřednictvím je předávána lidská zkušenost či světový názor. (Velký sociologický slovník a/o 1996: 656 - 658). Petrusek sám mluví především o mýtech zrozených a existujících v soudobé společnosti, přičemž lidé této doby mýty *potřebují*. Jsou produkovány především kulturním průmyslem, v první řadě filmem a masovými médii, ale nadále také literaturou. Dále soudí, že na jedné straně jde o velké mýty, „které plní legitimizační funkce“ a takzvané „personifikační mýty (plní tutéž funkci, ale prostřednictvím mýtů o „velkých osobnostech“)“ (Petrusek 2012: 74). Jako příklad autor uvádí mýtus o Leninovi či Hitlerovi. Na druhé straně pak stojí mýty malé, produkované reklamou, které také obvykle pracují s personifikací tak, že užívají autorit z prostředí showbyznysu.

Dle Miloslava Petruska je základem tvorby mýtů v současné společnosti rozpor mezi vědou (se vším tím, co člověku této doby umožňuje) a potřebou hotového výkladu světa. Už jsem zmiňovala, že v osvícenství začalo být na mýtus nahlíženo jako na nějaký iracionální nástroj výkladu světa, a že tento postoj do značné míry přetrvává až doposud. Tento způsob chápání mytologie úzce souvisí s faktem, že právě Evropa je kolébkou vědy, která nám poskytuje naopak výklad racionální. Petrusek soudí, že právě evropská myšlenková tradice „vytvořila osobitý způsob výkladu světa a dějin, který je důsledně a jednoznačně opřen o rozum

a všemocnou metodu.“ (Petrusek 2012: 74 – 76). Evropské civilizace – vzhledem ke své programově scientistické povaze – tedy věří, že mýtus brání opravdovému poznání světa. (tamtéž). Avšak „úplný názor světový založený na vědě“ (Petrusek 2012 dle Masaryk: 76) se nikdy nepodařilo vytvořit. Přesto i ve vědě samotné můžeme mýty nalézt. Za mýtický považuje Petrusek například takzvaný princip hodináře. Pracuje zde s myšlenkou, že každý vědecký objev lze zneužít (střelný prach, jaderné zbraně apod.), přičemž mýtem je přesvědčení, že „co zneužitá věda pokazila, jen opravdová věda může zase napravit“. (Petrusek 2012: 77).

Přitažlivost mýtu tedy dle Petruska spočívá v jeho nejednoznačnosti, v jeho postavení mimo pravdu a lež. Lidé totiž disponují potřebou tajemna, avšak paradoxně zároveň touhou po srozumitelnosti, přičemž mýtus obě tyto potřeby uspokojuje. Poskytuje „jednoduché odpovědi na složité otázky“ (Petrusek 2012: 81), ať už se jedná o životní otázky jedinců, nebo věčné otázky celého lidstva, přičemž otázkami jsou míněny určité konstantní potřeby. (Petrusek 2012: 80 – 84). V rozsáhlých encyklopedických *Společnostech pozdní doby*, se pak Petrusek s odkazem na Zygmunta Brzezinského zaměřuje na sociálně-politickou roli mýtů, takzvané *metamýty* zastávající roli „ideového činitele“ a poskytují tak zdánlivý únik z ne příliš uspokojivé reality. Problém a nebezpečí pak spočívají v tom, že mýty jsou z počátku neprůhledné a jejich destruktivní sílu je jen velmi obtížné odhalit včas. (Petrusek 2007: 387 – 389).

Lze podat hned dva velké důkazy z doby poměrně nedávné. Jedná se o mýty o svobodě, rovnosti, a podobných ideálech, přičemž pokusy o uvedení těchto představ do praxe se obvykle zvrhly a ve své reálné podobě mívaly destruktivní charakter – Petrusek užívá Brzezinského pojmu „donucovací utopie“ spočívajícího v myšlence, že lidé budou nuceni být šťastní. (Petrusek 2007: 389). Vymezuje dva významné metamýty 20. století. Tyto „velké transcendentální fikce“ poskytuje 1. utopická marxistická koncepce o sociální rovnosti a spravedlnosti, jež byla přejata Sovětským Svazem a přetransformována k nepoznání, 2. iracionální nacionálněsocialistický mýtus o rasové čistotě stojící na myšlence nadřazenosti árijské rasy, vyjádřený v Hitlerově *Mein Kampf*. (Petrusek 2012: 77 – 78, Petrusek 2007: 387 - 388).

Ani postmoderní doba však podle Petruska není o velké mýty ochuzena. Příkladem budiž Fukuyamův mýtus o konci dějin založený na předpokladu, že s pádem komunismu a vítězstvím demokracie trhu skončí dějiny lidstva jako „urputné lidské usilování o dosahování velkých a vznešených cílů“ (Petrusek 2012: 78). V návaznosti na tuto až utopickou myšlenku zmíním také koncept postheroické společnosti, tedy společnosti, v níž už není potřeba bojovat za nové ideály, tudíž není třeba, aby tato doba měla své hrdiny. To lze velmi dobře vystihnout citátem z divadelní hry Život Galileiho německého dramatika a spisovatele Bertolda Brechta: „Šťastná doba, která nepotřebuje hrdiny.“ (Petrusek, Balon 2011: 98).

Ač poučena z doby metamýtů a donucovacích utopií, soudobá společnost se podle Petruska znovu nechává obklopovat novými mýty vytvářenými především kulturním průmyslem (remytologizuje se). Potřeba mýtů je stále přítomna, mýty stále plní tytéž funkce, jako v minulosti. Uspokojují potřebu tajemna, zároveň však nabízejí ucelený výklad světa umožňující orientaci. Mají mobilizující charakter, vytvářejí pocit hrdosti, posilují víru v určité hodnoty a tak nabízejí oporu. (Petrusek 2007: 389, Petrussek 2012: 81 – 82). Mám-li stručně a jednoduše shrnout předchozí výklad mytologie a její role v pozdně moderní společnosti, za nejvhodnější výklad považuji citaci uvádějící v knize „Společnost a kultura“ kapitolu věnovanou právě této problematice: „Mýty jsou veřejnými sny. A sny jsou soukromými mýty.“ (Campbell 1994 in Petrussek 2012: 73).

4.3 Karnevalová kultura

V návaznosti na mýty bych ráda zmínila téma karnevalové kultury, které Petrussek rozebírá s odkazem na ruského myslitele Michaila Bachtina, jež rozpravoval koncept karnevalové a smíchové kultury na základě zkoumání středověkých karnevalů. Petrussek vymezuje karneval jako „neoficiální demokratický komplement, doplněk k dominantní kultuře“, který převrací sociální role i hodnotové struktury, přičemž tyto oficiální hodnoty relativizuje a komicky degraduje. Je destruktivního charakteru a opozicí k dominantní kultuře, na níž tím pádem parazituje (neboť bez ní by vlastně ztrácel svůj smysl). (Petrusek 2007: 135 - 136). Dle Bachtina je právě blázen, nikoli vzdělanec, odrazem společnosti. Je to „nezúčastněný účastník života, pozorovatel a zároveň zrcadlo života“ – jeho

sociální role je tedy velmi specifická. Blázen je součástí kultury a společnosti, přičemž však není součástí každodenního života. (Petrusek 2007: 136)

Přestože se jedná o součást evropské tradice, autor ukazuje, že podle postmodernistů (například dle Baumana) znaky karnevalu vykazuje právě náš svět - pozdně moderní společnost. (Petrusek 2007: 135 – 136). Než vysvětlím proč, a co je myšleno oním karnevalem pozdně moderní doby, je třeba zmínit Petruskův koncept dějinného řetězce hrdina – mučedník – občan – celebrita. Zatímco hrdinové někdy až překvapivě rychle upadají v zapomnění (přitom podle Thomase Carlylea spočívá společnost právě na účtě k hrdinovi), proti mučednictví se stavěl již Masaryk vyzdvihující občana, který „obyčejnou drobnou prací mění svět více než jedinec nedomyšleným heroickým činem“. Bauman je toho názoru, že v době konzumní společnosti není místo pro hrdiny ani mučedníky, neboť nikdo se nechce vzdát bezprostředního požitku pro vzdálené ideály. Tuto řadu nám tedy uzavírají celebrity, obvykle moderními prostředky kulturního průmyslu (film, televize) uměle vytvoření hrdinové. (Petrusek, Balon 2011: 99 – 103).

Jak už jsem zmínila v odstavci věnovaném Bachtinovi, v období karnevalu se otáčejí role, avšak charakter středověkého karnevalu a karnevalové kultury typické pro pozdně moderní dobu je diametrálně odlišný: zatímco ve středověku je toto období přesně vymezeno, a po jeho skončení se vše navrácí do původního stavu, postmoderní svět je každodenním karnevalem. Je živý, teatrální, estetizovaný. Vše se může kdykoli „proměnit na jednu velkou show“, jejímž tvůrcem je právě televize a další digitální média (internet). Merloseová navíc dle Petruska soudí, že televize není schopná sebekritiky, neboť zde není přítomna bezprostřední reakce diváka. (Petrusek, Balon 2011: 110 – 111). Jednoduše řečeno, karnevalovost v naší době spočívá v barevnosti, pohyblivosti a teatrálnosti produkované a podporované médii, která utvářejí falešné hrdiny - celebrity. A co se těchto nepravých hrdinů týče, Petrusek se odkazuje na Carlylea, který již roku 1840 napsal: „Můžeme se obejít s padělký hrdinů, ale nepůjde to, budou-li to padělký všechny.“ (Petrusek, Balon 2011: 99).

5 Pozdně moderní společnost

Především v posledních letech svého života věnoval Miloslav Petrušek pozornost povaze pozdně moderní společnosti, jejíž některé aspekty jsem již popsala v kapitole *Společnost a kultura*. Vzhledem k tomu, že tato problematika je poměrně obsáhlá, zaměřuji se jen na některé vybrané charakteristiky společností pozdní doby. Nejprve popíšu obecný charakter soudobé společnosti, kde se budu věnovat změnám v kontextu se změnou politického režimu, proměně hodnotového systému a morální nadstavby, a posléze se zaměřím na koncepci informační společnosti a společnosti vědění.⁹ Druhá část je věnována charakteristikám ekonomické povahy. Zabývat se budu především kapitalismem, materialismem, a dalšími sociálně-ekonomickými rysy pozdně moderní společnosti. Na to naváže podkapitolou zaměřenou na způsob života v soudobé společnosti, v níž ukáži, jak se různé aspekty popsané v této a předchozí kapitole promítají do života sociálních aktérů. Zabývat se budu životní úrovní (ovlivněnou především sociálně-ekonomickými činiteli), individualismem, a v poslední části se vrátím ke karnevalové kultuře, které jsem se již věnovala výše.

Věnuji se především české (případně československé) společnosti, ačkoliv většinu popsaných tendencí moderní a pozdně moderní společnosti vztahuje Petrušek obecně k Západní civilizaci. Mým původním záměrem bylo koncipovat kategorie podrobněji, nicméně s ohledem na rozsah práce jsem témata rozdělila pouze do zmíněných tří. Kulturním aspektům pozdně moderní společnosti je věnována celá předchozí kapitola, tudíž je zde zmiňuji jen okrajově. První podkapitola popisuje procesy předcházející zformování společnosti do současné podoby. Sociálně-ekonomickým aspektům se věnuji pro k jejich rozhodující roli v soudobé společnosti, ve třetí části pak ukazují, jak se tyto tendence projevují v životě jedinců.

⁹ Záměrně vynechávám typické znaky ekonomické povahy, z nichž sice charakter té společnosti, kterou známe dnes, do značné míry vychází, nicméně tato oblast je natolik významná a teoretické koncepce na ni nahlízející natolik rozsáhlé, že jsem se rozhodla věnovat jí samostatnou podkapitolu.

5.1 Charakter pozdně moderní společnosti

Soudobou společnost lze charakterizovat mnoha způsoby a nahlížet na ni z nespočetného množství přístupů, proto jsem vybrala jen některé kategorie. Pominu-li globalizaci a multikulturalitu, o nichž jsem se již zmiňovala, a spotřební způsob života jdoucí ruku v ruce s kapitalismem, jimž se budu věnovat později, lze říci o pozdně moderní společnosti následovné.

Petrusek uvádí, že typickým znakem soudobé společnosti je její systémová nepropojenost, *fragmentarizace*. Niklas Luhmann, významný německý sociolog, rozpracoval koncepci autopoietických (neboli „sebetvorných“) systémů, přičemž upozornil, že „moderní společnosti jsou charakterizovány vzájemně oddělenými (a někdy vzájemně nekomunikujícími) systémy“ (Luhmann 2006 in Petrusek, Balon 2011: 21). Podle Petruska je však i lidský (individuální) svět v euroatlantické civilizaci rozčleněn na elementy vzájemně nesouvisející (práce, domácí práce, volnočasové aktivity ...). Společnost vlivem těchto diskontinuit není svázána pevným řádem, což způsobuje, že na individuum je kladena velká míra odpovědnosti. (Petrusek 2007: 100, Petrusek, Balon 2011: 21 – 22). Takto dezorientovaný člověk prahne po smyslu, což se projevuje potřebou životních cílů a hodnot legitimizujících cestu za těmito cíli, efektivitu (člověk chce zanechat alespoň nějaký odkaz) a sebeúcty. (Petrusek 2007: 101 – 102).

5.1.1 Občanská společnost a demokracie

Téměř všechny pozdně moderní společnosti můžeme nazvat společnostmi porevolučními (to znamená, že jsou právě ve stadiu nadcházejícím po určité revoluci - demokratické, kapitalistické, komunistické, ...), neboť modernita vytvořila dle Petruska podmínky pro revoluce¹⁰ a masová hnutí, kterých je 20. století plné. U nás je touto revolucí období počínající činností disentu a událostmi listopadu roku 1989 a končící proměnami vlastnických vztahů (z předchozích

¹⁰ Petrusek sdílí Marxův názor, že o revoluci lze mluvit pouze v případě „zásadní změny vlastnických vztahů“ (Petrusek 2007: 246). Byly tedy listopadové události u nás v roce 1989 skutečně revolucí? Listopadové jistě nikoli, přesto byla změna vlastnických vztahů nutná (restituce). Tento fakt uvádím, abych upozornila, že některé charakteristické znaky projevující se v západním světě již dříve, přišli k nám vzhledem k politicko-ekonomicko-sociálním okolnostem až v 90. letech.

událostí vycházející), které souvisí především s privatizací. S pádem totality ve východním bloku - přičemž nové, demokratické uspořádání teprve nabývalo podoby - vznikla v mnoha státech zvláštní společenství stojící mezi tvořícím se státem a souborem atomizovaných jedinců (u nás Občanské fórum). Obecněji řečeno, jedná se o oblasti mezi státem a individuem, které dávají prostor pro utváření dobrovolných sdružení a chrání svobodu a nezávislost osobnosti. (Petrusek 2007: 225 – 227, 244 – 246)

Podle Petruska je občanská společnost (vedle světa politiky s pluralitou politických stran a světa ekonomiky se svobodným tržním hospodářstvím) jednou ze tří základních složek „solidního společenského a fungujícího ekonomického života“ (Petrusek, Balon 2011: 66). Pozdně moderní doba však silnou a dobře fungující občanskou společnost postrádá. Občanská společnost dává prostor pro diskusi a tvorbu samostatných organizačních struktur, které mimo jiné fungují jako protiváha státu, nikoli nutně ve formě opozice, ale jako kontrola zabráňující ovládat všechny sféry společenského života. Její nepřítomnost však signalizuje nezájem občanů (nejen o věci veřejné), a to je jednou z příčin upadajících a odumírajících demokracií. (Petrusek, Balon 2011: 66 – 67). Petrusek s odkazem na další autory mluví o společnosti naší doby jako o postdemokratické. Podle britského politologa Colina Crouche se jedná o sociální fenomén vykazující několik znaků, které Bělohradský shrnul například jako „prudce rostoucí nespravedlnost a sociální nerovnost, prohlubující se propast mezi občanskou společností a institucemi, vyprázdňení veřejného prostoru.“ (Bělohradský 2005 in Petrusek 2007: 250 - 251).

5.1.2 Proměny hodnotového systému

K proměnám společnosti dochází napříč všemi sférami a proměňuje se tedy zároveň hodnotový systém. Na vznik moderní a následně i pozdně moderní společnosti je vázán sekularizační proces, přičemž sekularizaci v tomto případě chápou shodně s Petruskem jako zesvětštění, tedy odvrát od posvátného a přenesení pozornosti k světskému. Tyto tendence jsou zakořeněny především v osvícenství, kdy docházelo mimo jiné k vymaňování některých prvků z vlivu a moci církve s důrazem na racionalitu. Petrusek doplňuje, že Berger mluví o sekularizaci jako o procesu, „jímž se různé sektory společnosti a kultury vyvazují ze závislosti a dominance náboženských institucí a symbolů“. (Petrusek 2007: 343). Příkladem

budiž třeba oddělení školství od církve. Proces sekularizace je jistě spjat spíše s přechodem od tradiční k industriální společnosti, nicméně je v podstatě počátkem permisivity (všedovolenosti), která je typická pro společnost pozdně moderní. Jedná se v podstatě o uvolnění tolerančních mezí způsobené snížením vnitřní i vnější kontroly mravního jednání. (Petrusek 2007: 234 - 235, 337, 438).

Sociální chování bylo dříve přísně podřízeno regulativům (stanoveným zejména církví), přičemž tato pravidla měli jedinci internalizována – byla součástí svědomí. Lidé osvojená pravidla dodržovali, a v případě jejich porušení si toho byli vědomi. Principy mravního jednání v pozdně moderní společnosti jsou však odlišné. Regulativy jsou podle Petruska stále přítomny, nicméně jsou značně uvolněny a stát nemá příliš velkou kontrolu nad mravním chováním jedinců. Lze tedy říci, že si porušení určitých norem ani nemusíme uvědomovat. Velkou roli zde hraje působení masových médií, která posouvají hranice toho, co je morální. V neposlední řadě ke všemu přispívá kulturní relativismus, z něhož pramení větší tolerance k odlišnému - životní styl je tedy značně diferencovaný. (Petrusek 2007: 235 – 236).

5.1.3 Vědění a informace

Nejprve je třeba stručně vymezit, jak Petrusek chápe rozdíl mezi věděním a informacemi. Zatímco vědění můžeme označit za určitý uspořádaný a relativně stabilní soubor znalostí, informace jsou formátovaná data nabývající význam teprve svou aktivizací (využitím), přičemž jejich existence „je totálně závislá na existenci technologií, jimiž jsou tvořena nebo v nichž jsou uložena“ (Petrusek 2007: 410). Petrusek se zamýšlí nad rolí vědění a informací v pozdně moderní společnosti, a jejich významem napříč všemi sférami sociálního života.

Stejně jako průmyslová revoluce je chápána jako jeden z rozhodujících podnětů ke vzniku moderní společnosti, obrovský rozvoj na poli vědy a technologií ve 20. století je signalizací vzniku pozdně moderní společnosti. Dle Petruska považuje japonský vědec Y. Masuda rozvoj informačních technologií za *tichou revoluci* a je toho názoru, že tato revoluce povede ke změnám napříč sférami sociálního světa. (Petrusek 2007: 117 – 118). Přestože již dříve pracovaly společnosti s informacemi, současná informační společnost je velmi specifická. Společnost nikdy nedisponovala informacemi v takovém

množství, přičemž tuto situaci lze hodnotit pozitivně i negativně (je ambivalentní – viz níže). Informační systémy prostupují všechny sféry života, avšak informace jsou nerovnoměrně rozděleny. (Petrusek 2012: 64 – 65).

Webster uspořádal přístupy k informační společnosti do pěti kategorií, přičemž poslední z nich tvoří teorie založené na kulturním kritériu. Tyto koncepce upozorňují na rostoucí funkci znaků, tedy na informační mediální přetíženost společnosti, což lze podle Petruska vyjádřit tezí J. Baudrillarda: „informací je stále více, ale významů stále méně“ (Baudrillard 1983 in Petrusek 2007: 120). Nebo jak řekl Václav Havel: „K dnešní době patří prohlubující se propast mezi informací a pravdou. Jsme zahlceni informacemi a ty mají povahu jakéhosi chmýří, které se volně přenáší z člověka na člověka, z počítače na počítač – avšak nemají v sobě žádnou existenciální závaznost. Zatímco pravda je to, za co ručíme, za co jsme ochotni a schopni něčím platit.“ (Havel 2005 in Petrusek 2007: 408). Tedy prudký rozvoj informací - navzdory počátečním utopickým ideám - ještě neznamená posun k lepšímu v dalších oblastech (intelekt, hodnoty a podobně).

Na informační společnost se tedy váží určité paradoxy: 1. růst objemu vědění v celé společnosti nevede zároveň ke zvýšení intelektuální úrovně jedinců. Petrusek upozorňuje na výzkum pro BBC News, z něhož vyplývá, že lidé zahlceni e-maily a telefonováním ztrácejí schopnost soustředit se, což způsobuje pokles inteligence až o deset bodů. (Petrusek 2007: 122); 2. dochází k poklesu aktivity a tím redukci tvořivosti (kreativní činnost je nahrazována hraním si s elektronikou); 3. navzdory předpokladu, že rozvoj elektroniky povede k rozšíření možnosti politické diskuse, veřejný prostor pro diskusi (tedy alespoň politické) se prakticky vytrácí. (Petrusek 2012: 66 – 67). Rheingold navíc upozorňuje, že prostřednictvím nových informačních technologií vznikají i nové sociálně-organizační formy, tedy že lidé se seznamují, sdružují, vytvářejí struktury a diskutují, aniž by se kdy viděli. (Petrusek 2007: 118 – 121).

5.2 Materialismus, kapitalismus a jiné prohřešky

Charakter společnosti do značné míry určují (a vždy určovaly) činitelé ekonomického charakteru. Věnovat se zde budu především kapitalismu, materialismu a s nimi související spotřební společnosti, přičemž využiji některých

příbuzných rysů takto orientované společnosti (masová, hrabivá, komerční, apod.). Část níže uvedených aspektů je typická nejen pro pozdně moderní, ale již pro moderní, industriální společnost - přesto však považuji za nezbytné je uvést, neboť předznamenávají stav po nich přicházející. S ohledem na provázanost některých tendencí, zde nevěnuji příliš prostoru některým koncepcím, kterým se Petrusek venoval. Považuji však za nezbytné je alespoň zmínit: 1. koncepcí *postindustriální* společnosti rozpracovaná především D. Bellem, typická například růstem významu teoretického vědění, tvorbou nových technologií či přesunem lidí ze zemědělství a průmyslu do služeb (Petrusek, Balon 2011: 50 – 51, Petrusek 2007: 272); 2. společnost *masová* - souvislosti s níže uvedeným můžeme identifikovat například v Bellově koncepci americké masové společnosti 60. let, která je typická růstem anonymity, snížením neformální kontroly apod. (Petrusek 2007: 179); 3. společnost *postekonomická*, v níž není ekonomická aktivita již primárně určována materiálními zájmy (Petrusek 2007: 253).

5.2.1 Kapitalismus

O kapitalismu můžeme obecně mluvit jako o sociálně-ekonomickém uspořádání s převahou soukromého vlastnictví, kde práce je oddělena od výrobních prostředků (kapitálu), které jsou právě v soukromém vlastnictví. (Velký sociologický slovník 1996: 475). Podle Petruska a Balonem se jedná o systém, který poprvé v historii určuje uspořádání sociálních vztahů založené na „racionálním kalkulu, na racionalitě podnikání a racionalizaci mocenských (byrokratických) struktur.“ (Petrusek, Balon 2011: 29). Kapitalismus je velmi často předmětem kritiky. Co se týče sociologie, můžeme zmínit například osobnosti jako je Marx, Shaw či Habermas.

Petrusek uvádí, že kapitalistická společnost je již od počátků vnímána ambivalentně, a je tedy předmětem nespočtu kritických i obhajobných teorií mnoha autorů nejen z oblasti sociologie. Tyto teorie však vzhledem k rozsahu práce nebudu shrnovat, stejně jako se nebudu věnovat koncepci organizovaného (klasického, marxovského) a dezorganizovaného (pozdně moderního) kapitalismu. K obecnému vymezení kapitalistické společnosti užívá Petrusek publikaci *Kulturní rozpory kapitalismu* Daniela Bella, který o takové společnosti mluví jako o sociálním uspořádání založeném na moderní formě průmyslové výroby, přičemž výrobní prostředky jsou v soukromém vlastnictví, pracovní síla

je najímána za mzdu, cílem výroby je zisk (který si obvykle přivlastňují vlastníci kapitálu) a celý systém je vnitřně dynamický díky svobodné konkurenci, která má akumulační funkci. Nad touto základnou ekonomické povahy se pak postupně vytvořila složitá nadstavba kulturních jevů. Můžeme také užít poněkud strohé vymezení, které poskytl G. B. Shaw: „přebytečné peníze se nazývají kapitál, jejich vlastníci kapitalisté a náš systém, ponechávající veškeré přebytečné peníze národa, stejně jako půdu, v rukou soukromých osob, se nazývá kapitalismus.“ (Petrusek 2007: 125).

Vzhledem k rozsáhlé kritice a nemožnosti přehlížet negativní aspekty kapitalistické společnosti se nabízí otázka po alternativě. Petrusek soudí, že podle Bergera nemá kapitalismus funkční alternativu, neboť všechny třetí cesty doposud vždy vedly spíše ke zklamání a ekonomicko-sociálnímu rozvratu. A co více, kapitalistické uspořádání společnosti je podmínkou nutnou (nikoli však dostačující) k existenci a fungování demokracie - demokracie bez kapitalismu, tedy kapitalistické ekonomiky a svobodné konkurence sice není možná, nicméně kapitalismus nutně nemusí vést k fungování demokratického systému. (Petrusek 2007: 131; Petrusek, Balon 2011: 64).

Kapitalismus, který známe dnes, (případně hodnotové orientace, které z něho vycházejí), je však – jak Petrusek upozorňuje - od počáteční ideologie diametrálně odlišný. Na začátku stála osobnost charakterizovaná odkládáním bezprostředního prožitku, schopností askeze a ochotou investovat do podnikání i za cenu vlastního pohodlí. Vyznávanými hodnotami byly práce, píle, opatrnost a přesnost. Dnes naopak vidíme osobnost toužící po rychlé satisfakci, s hédonistickými sklony, orientovanou na spotřebu. Minulé ctnosti se vytratily a nahrazuje je riziko, rychlé peníze, nedbalost a nespolehlivost. Petrusek podotýká, že trh a ekonomika by stále měly podléhat mravnímu hodnocení a neměly by mít absolutní moc nad ostatními sférami sociálního života, neboť jen tak se trhu může dařit opravdu dobře. (Petrusek 2007: 133 – 134).

Řada autorů mluví dle Petruska o současné společnosti v Evropě, Severní Americe a části Asie jako o postkapitalistické. Jedná se o označení některých tendencí, které už nespádají do měřítek kapitalistického ani socialistického uspořádání (a ani neinklinují k návratu), přičemž tato fáze je pouze přechodným

obdobím. Aby se společnost stala postkapitalistickou, musela projít čtyřmi zásadními po sobě jdoucími proměnami (a jejich doprovodnými jevy): přechodem od tradičního uspořádání k počátkům modernity (vynalezení parního stroje), růstem produktivity (růst sociálních hnutí), položením základů postindustriální společnosti (přesun lidí z výrobního sektoru do služeb) a transformací klasického kapitalismu. Konceptem se zabýval již R. Dahrendorf, který spatřuje odlišnost kapitalistické a postkapitalistické společnosti v oddělení průmyslu od celkové společnosti. Průmysl a pracovní konflikty jsou zde institucionálně omezeny, a tak nepůsobí aktivně na ostatní sféry sociálního života. (Petrusek 2007: 278 – 280).

Typickým znakem společnosti postkapitalistického charakteru je především rostoucí význam vědomostí, růst informační sféry prostřednictvím nových technologických prostředků, růst masové spotřeby a unifikace estetického vkusu pod vlivem masových médií. Jednoduše řečeno, jedná se o uspořádání vytlačující masovou výrobu, kterou nahrazuje produkce informací (proto je často postkapitalistická společnost ztotožňována se společností informační). (Petrusek 2007: 278 – 280).

5.2.2 *Materialismus a konzumní společnost*

Materialistickou společnost lze vymezit jako model společnosti, která podle Petruska přehnaně preferuje roli materiálních procesů a hodnot nad těmi duchovními. Duchovní hodnoty v takové společnosti získávají smysl pouze tehdy, jestliže slouží „bezprostřednímu společenskému materiálnímu použití“ nebo „okamžité saturaci individuálních materiálních potřeb stimulovaných konzumní společností“, přičemž rozhodující je zde trojice vzájemně provázaných dominantních prvků *produkce – růst – spotřeba*. (Petrusek 2007: 183). Podobného rázu je mimochodem koncepce hravivé společnosti R. H. Tawneye. Ten ostře kritizuje kapitalismus, který dal vzniknout takovému přístupu - tedy společnosti, kde nabývání vlastnictví je jediným smyslem života a jemuž jsou podřízeny všechny hodnoty. (Petrusek 2007: 105 - 106). Podobně koncipovaná je myšlenka konzumní společnosti, která spočívá v dominanci konzumu materiálních statků, který je měřítkem úspěchu a kulturní hodnotou – spotřeba se stává sama sobě účelem (Velký sociologický slovník 1996: 1199).

V materialisticky orientovaném sociálním uskupení také nacházíme jistá specifika hodnotového systému, která Petrusek definuje pomocí tří základních tezí: 1. hromadění věcí je způsobem dosahování lidského štěstí, získávání a vlastnictví je tím pádem smysl života; 2. materialistická společnost je krajní verzí antropocentrismu (panství nad přírodou je neomezené, příroda slouží pouze jako nástroj produkce a spotřeby); 3. převaha tohoto přístupu vychází z přesvědčení, že příroda je nekompletní, bezduchá. V materialistické společnosti je redefinována také práce, která přestává naplňovat smysl pobývání člověka na světě a stává se výhradně aktivitou umožňující zvyšování spotřeby. (Petrusek 2007: 183 – 184).

Petrusek ale upozorňuje, že pokud se budeme dívat na materialistickou společnost z jiné perspektivy, zjistíme, že v některých společnostech je takový přístup nanejvýš samozřejmý. Vzpomeneme-li si na Maslowa a jeho pyramidu potřeb (příčemž výše postavené potřeby mohou být naplňovány teprve tehdy, jsou-li uspokojeny ty nižší), stojí biologické potřeby v samých základech hierarchie lidských potřeb. Vzhledem k tomu, že podle OSN žije téměř polovina světové populace pod hranicí chudoby¹¹, materiální hodnoty v těchto společnostech jsou zákonitě primární. (Petrusek 2007: 184 – 185).

Stejně jako kapitalismus v některých společnostech vykazuje spíše rysy postkapitalistické, existuje také koncept týkající se postmaterialistických tendencí pozdně moderní společnosti, jemuž se věnoval především R. Inglehart ve své práci *The silent revolution*. Petrusek uvádí, že takové společnosti jsou typické obratem hodnot od materiálního blahobytu a fyzické bezpečnosti ke kvalitě života. Tento proces je typický pro západní společnosti, které přecházejí od materialistických hodnot (stabilita, sociální jistoty) k postmaterialistickým (kvalita života, svoboda projevu). To se dle Ingleharta projevuje stabilizací demokracie, růstem významu neekonomických hodnot, apod. Z toho Petrusek vyvozuje, že ekonomické faktory hrají roli (promítají se do hodnotového systému) pouze v případě existence *materiální vzácnosti*. Se zmenšující se vzácností roste význam ostatních činitelů, které „podobu společnosti reformují, aniž dochází k rebelii“. (Petrusek 2007: 280, 282 – 283).

¹¹ údaj z roku 2009

5.3 Způsob života v pozdně moderní společnosti

Doplněním kapitalismu a materialismu je koncepce komerční společnosti vycházející z teze A. Smithe, že lidé si nejsou vzájemně prospěšní z lásky, ale sebelásky (v podstatě tedy stojí na předpokladu sobectví – jestliže dělám něco pro druhé, tak proto, že z toho sám budu mít prospěch). Komerční, neboli tržní společnost tedy spočívá na předpokladu dělby práce (s nutností organizované směny) a soukromého vlastnictví (jako základem fungování společnosti s patřičným právním zastřešením), přičemž sociopsychologickou základnou je uspokojování individuálních potřeb. Podle Petruska bude stabilita našich socioekonomických systémů stále více záviset na rovnováze mezi individuálním a kolektivním rozhodováním, mezi požitkem a morálním závazkem, mezi bezprostředním požitkem a jeho odložením. (Petrusek 2007: 140, 143).

5.3.1 Životní úroveň

Reorge Gitzer nejprve vytvořil svou natolik známou teorii o mcdonaldizaci společnosti, tedy společnosti, v níž princip „trochu jiných restaurací“ ovládá stále více sektorů společenského života, Petrusek však věnuje pozornost také jeho koncepci *společnosti kreditních karet*. (Petrusek 2007: 186, 189). Jedná se v podstatě o aplikaci Millsovy dichotomické teze, že soukromé starosti se zrcadlí ve společenských problémech (kreditní karta může být zdrojem soukromých i sociálních problémů). Užívání karet je každodenním jevem materiálního i symbolického významu. Karty jsou nejen završením dějinné řady způsobů obchodní směny, ale zároveň jedince diferencují a vyjadřují jejich sociální postavení. Tomu se Petrusek podrobněji věnuje v kapitole o „zavšeplat“ společnosti (viz Společnosti pozdní doby). Nejenže ve společnosti založené na směně není nic zadarmo (cokoliv bezplatného je zkalkulováno do ceny téhož nebo jiného zboží), ale platební schopnost je navíc ukazatelem sociálního postavení, a (podle Schillera) také ukazatelem třídní pozice. Za všechno je třeba nějak zaplatit, přičemž se zvyšující platební schopností se zároveň zvyšuje sociální postavení jedince (Petrusek 2007: 381, 454).

Autor navíc upozorňuje, že kreditní karty mají přednost před jinými formami obchodního styku, a to z několika důvodů. Nejenže jimi lze nakupovat zboží všeho druhu, nejsou geograficky omezeny a náklady na směnný akt jsou nižší, než

je tomu u jiných způsobů, ale navíc umožňují ekonomickému systému pracovat dynamičtěji na straně jedné, a majiteli koupit více, než si může dovolit na straně druhé. Právě v tom podle Petruaka spočívá potencionální riziko – nejenže je majiteli disponujícímu kreditní kartou *umožněno* nakoupit nad rámec svých možností, on je k tomu v podstatě *nabádán* (ač je důrazně seznámen se všemi riziky a případnými sankcemi). Kromě k mcdonaldizované společnosti analogické krajní racionalitě (spočitatelnost, předvídatelnost, efektivita) je navíc proces související s užíváním kreditní karty silně depersonalizovaný. Petrusek shledává možné řešení a obranu v tom, že jedinec si z této „kultury, která dobyla svět“ učiní sluhu. To podle něj vyžaduje především chladný rozum, vědomou askezi a schopnost odložit okamžité uspokojení potřeb. (Petrusek 2007: 382 – 383).

Marnotratnost pozdně moderní společnosti je fenoménem vycházejícím z masového, konzumního, materialisticky orientovaného charakteru této doby. Marnotratnost lze chápat jako pojem označující jedince, skupinu jedinců nebo celou společnost vydávající ze svých zdrojů víc, než je třeba. Jedná se o sociální jev zahrnující celou společnost, který je však podle Petruska typický pro společnosti sovětského typu, přičemž tento jev byl podle něj jedním z faktorů vedoucích k rozpadu těchto společenství¹². Podle Veblena spočívá marnotratnost soudobých společností v módě, kde partikulární krása nahrazuje estetickou (manifestace bohatství vytlačuje estetickou uměřenost). Obhájci marnotratnosti argumentují svobodou a tvrzením, že takováto spotřeba stimuluje ekonomiku, nicméně (jak připomíná Petrusek), svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého. V praxi to podle Petruska znamená možné vyčerpání zdrojů, které nejsou neomezené, tedy riziko, že budoucím generacím tu zkrátka nezůstane dostatek zdrojů nezbytných k přežití. Toto neomezené plýtvání založené na egoistickém chápání času může být podle něj „spolehlivou cestou k sebevraždě individuální i sociální“. (Petrusek 2007: 171 – 174).

Petrusek uvádí, že ohrožení demokratických společností spočívá podle Brzezinského uvnitř nich samých. Jedná se o společnosti tolerantní hojnosti, kde je „vše dovoleno a vše lze mít“, společnosti, které se zaměřují na uspokojení

¹² Jako důvody Petrusek uvádí například neschopnost efektivně řídit ekonomiku, neúctu k přírodnímu prostředí a vyčerpátným zdrojům, nebo nepochopení zásadní role geografického a sociálního prostoru (Petrusek 2007: 172)

aktuálních potřeb jedinců. Hodnoty takových společností jsou odvozeny z dosažitelného nadbytku, který je jedinou motivací lidského jednání. Petrusek však konstatuje, že relativistický hédonismus podle Brzezinského „neposkytuje pevné sociální kořeny“, a jestliže individuální potřeby nahrazují společné jistoty, hrozí společnosti zánik. Argyle navíc v souvislosti se společností hojnosti upozorňuje, že blahobyť neznamena nutně i štěstí – produkuje spíše extrémní individualizaci a osamění. (Petrusek 2007: 374, 401 – 402).

5.3.2 Individualismus a vztahy mezi lidmi

Zatímco individualismus můžeme v jeho počátcích (v podstatě souběžně se vznikem kapitalismu) shledat žádoucím, dnes došlo k jeho radikální proměně: patologizace individualismu spočívá dle Petruska v soustředěnosti na sebe sama, vědomé izolaci, neochotě spolupracovat a absenci solidarity. P. Winterhoff-Spurk mluví v této souvislosti o takzvané společnosti „Já, a. s.“ spočívající mimo jiné ve ztrátě zájmu o naše nejbližší. (Petrusek, Balon 2011: 104 – 106).

Mladá generace se často nechce angažovat v životě svých předků, tradiční rodina se rozpadla a staří zůstávají sami. To může být (pod záštitou individualismu) spojeno s proměnou vztahu ke stáří a smrti, která spočívá ve snaze smrt co nejvíce oddálit. Petrusek uvádí, že Baumann v souvislosti s těmito tendencemi rozlišuje tři životní strategie: 1. uvědomění si smrti a příprava na ni; 2. oddalování vědomí smrti (kosmetickými přípravky, chirurgickými zákroky apod.); 3. odmítání skutečnosti vlastní smrtelnosti. Petrusek ještě dodává, že možná právě obava z toho, že budeme také umírat sami, nás vede k prodlužování mládí. (Petrusek 2007: 424; Petrusek, Balon 2011: 107 – 108)

Konzumerismus a proměna individualismu způsobily zakořenění narcismu a cynismu v soudobé společnosti. Petrusek cituje Oscara Wilda: „Cynik je ten, kdo zná cenu všeho a nezná hodnotu ničeho.“ (Petrusek 2007: 75). Cynismus je součástí širšího kontextu narcistní a silně individualizované společnosti, můžeme jej tedy vyložit jako pohrdání mravními hodnotami, povýšení materiálních hodnot nad všechny ostatní apod. Typická je tendence k pokrytectví, hodnotovému negativismu, nedůvěře a lži. Narcistní osobnost je podobně individualistického a hédonistického charakteru. Petrusek se odkazuje na Giddense, podle něhož narcis touží být atraktivní, krásný a milovaný; a to vše

může mít, pokud kupuje a konzumuje to správné zboží. „Proto žijeme v podmínkách modernity ve světě zrcadel, v nichž chceme vidět své já zbavené různých vad na kráse a dokonale zhodnocené (Giddens 1991 in Petrusek 2007: 208). Rozpad tradičních hodnot, mravní relativismus, neurčitost osobní i sociální identity, stejně jako s tím související narušení nezbytné rovnováhy mezi společenskými a individuálními zájmy – to vše jen umocňuje dispozice pozdně moderního člověka k narcismu a cynismu (Petrusek 2007: 73 – 76, 208).

5.3.3 Proměna vkusu a návrat ke karnevalu

Stejně jako proměna hodnotového systému a dalších významných aspektů, také změna vkusu byla způsobena ztrátou určitých kritérií. Hranice mezi vysokou a nízkou kulturou byly zpochybněny a nový vkus vychází z masové společnosti, což podle Petruska vyústilo téměř v neschopnost rozlišit vyprávění a vulgaritu (neslušnost se stala módou, zevšednila a ztratila schopnost provokovat). Novým estetickým fenoménem je reklama a potence „masového či průměrného člověka vyjadřovat se ke všemu (...) roste přímo úměrně s rozvojem elektronických médií“, která ho utvrzuje v jeho vševědoucnosti, přičemž konzument sám smí rozhodovat, čím bude elektronicky napájen. (Petrusek, Balon 2011: 113 – 117). Jistě, „demokracie dálkového ovladače“ sice poskytuje člověku velký výběr, avšak „uvnitř předem daného symbolického rámce“. (Debeljak 2000 in Petrusek 2007: 78).

Konceptu karnevalové kultury jsem se věnovala již v předchozí kapitole, nicméně nyní bych se k němu ráda vrátila v kontextu s proměnou životního stylu v pozdně moderní společnosti. Lipovetsky přichází s termínem legrační (přestože Petrusek by preferoval spíše označení „humoristická“) společnost. Koncept spočívá podle Petruska v myšlence, že v postmoderní společnosti zmizel rozpor mezi vážností a nevážností, komikou a obřadností, který byl nahrazen humoristickým ovzduším. Tato změna opět vychází ze změny individuality (pozdně moderní člověk je narcistní a hédonický), díky níž ztratila společnost schopnost rozlišit vážné a důležité od veselého a všedního. Tuto proměnu můžeme registrovat v médiích (zprávy jsou spíše součástí zábavy), oblékání (převleky jako zdroj legrace vymizely, lidé se podle Petruska oblékají jako kašpaři, což nesignalizuje proměnu vkusu, nýbrž jeho úpadek), zábavě (intelektuální humor je pro svou náročnost vytlačen a nahrazen humorem

masovým), i v proměně hodnot (hodnoty určující strukturu minulého století, jako je svědomitost, obětavost a pracovitost, vzbuzují dle Lipovetského spíše úsměv). Legrační společnost, konstatuje Petrusek, je jevovou stránkou spotřební společnosti, je Bachtinovou karnevalovou kulturou. Není produktem spontánní radosti ze života, nýbrž produktem manipulace. Jak ale dodává, i v humoristické společnosti přeci jen ještě vyžadujeme v určitých situacích vážnost. (Petrusek 2007: 159 – 162).

Kdo by ale nechtěl žít veselý karnevalový život plný zábavy bez hranic, bez vážnosti a odpovědnosti. V tomto ohledu je pozdně moderní společnost dětinská (koncept zpracoval roku 1996 R. Bloy) a infantilní. Tato dětinskost je způsobena neochotou převzít zodpovědnost - lidé chtějí být (stejně jako děti) baveni, nikoli aktivizováni k vážným činnostem. Dospělí totiž podle Petruska pochopili, že skutečnou svobodu poznali jen v dětství, z čehož pramení snaha oddálit dospělost. Toto infantilní společenství lidí neochotných dospět je ohrožením sobě samému. „touží po návratu k freudovskému principu slasti materializovanému dudlíkem“, avšak díky své neukojitelnosti a nenasytnosti se stává hadem požírajícím vlastní ocas. (Petrusek 2007: 76 – 77, 114 – 115). A konečně, pozdně moderní člověk se stejně jako dítě bojí ticha. Hlukem je nejen obklopen, on ho sám vytváří - je užvaněný, a toto žvatlání proniklo do veřejného prostoru. Podle Petruska žijeme v „době keců“ vymykajících se kategoriím pravdy a lži – otázkou tedy zůstává, zda můžeme o objektivní realitě vůbec něco vypovědět, když o ní můžeme říci v podstatě cokoli. (Petrusek 2007: 78 – 79).

Závěr

Miloslav Petrusek je jednou z nejvýznamnějších osobností v dějinách české sociologie, a jeho celoživotní dílo je nedílnou součástí české sociologické tradice. Kompletně analyzovat jeho přispění k této vědě jako celek by vydalo na několik rozsáhlých publikací. Mým cílem bylo poskytnout komplexní obraz toho, jak Petrusek ve svých publikacích zobrazuje společnost a kulturu pozdně moderní doby. Věnovala jsem se také tendencím ekonomického charakteru, které mají na utváření podoby společnosti a kultury podstatný vliv. Nyní bych ráda stručně shrnula všechny tři vybrané okruhy, která jsem ve své bakalářské diplomové práci zvolila jako klíčové:

Petrusek sám měl velmi kladný vztah k umění, a sociologie je s uměním (respektive především s literaturou) spjata několika silnými vazbami: *literatura* je odrazem doby, a tudíž může být předmětem sociologického bádání; některé dnes již etablované sociologické teorie nemohly vznikat na čistě empiricko-racionálním základě a jsou tedy do jisté míry intuitivní, stejně jako umění; nejen vědecké základy, ale také rétorické schopnosti vědce hrají často významnou roli. Některá z těchto fakt však zároveň nejen sociologii, ale také dalším humanitně orientovaným vědám (nebo alespoň některým vědcům) znesnadňuje postavení na poli vědy. Jak uvádí Petrusek v rozhovoru pro studentský časopis *Sociál*, „Ti společenší vědci, kteří své práce orientují spíše k veřejnosti či občanské společnosti, jsou ale ve formálním hodnocení znevýhodněni, protože se jejich publikace nepovažují za vědu“ (Petrusek 2011). Příkladem budiž také zmíněný Masaryk, jehož postavení jako sociologa je vzhledem k charakteru jeho vědecké práce dodnes předmětem diskusí.

Roli literatury jako spolutvůrce světonázoru, prostředku formování mravní stránky člověka a obrazu světa zároveň však čím dál více přebírají elektronická masová média – především televize a internet. Ta se významně podílí na tvorbě toho, o čem Petrusek hovoří jako o *karnevalové kultuře* spočívající v proměně tradičního, časově přesně vymezeného karnevalu na karneval permanentní. Tato každodenní karnevalovost je založena jednak na estetizaci, dramatizaci a teatrálnosti všeho, jednak na tvorbě novodobých mýtů a „falešných hrdinů“. Novodobá mytologizace vychází z rozporu mezi vědou a potřebou řekněme

jednoduchého, srozumitelného výkladu světa. Další nedílnou součástí moderní a především pozdně moderní společnosti je multikulturalismus jdoucí ruku v ruce s globalizačními procesy. Na tyto tendence společnosti pozdní doby je vázána řada problémů, jejichž řešení je značně znesnadněno sociálně-ekonomickým charakterem této společnosti.

V moderní a pozdně moderní společnosti došlo k proměnám hodnotového systému a regulativy určující mravní chování jedinců se výrazně uvolnily. Současný svět se stal dobou informačních technologií, které prostupují všechny sféry života. Významně se na podobě soudobé společnosti podepisují činitelé ekonomického charakteru. Tato společnost je kapitalistická (výrobní prostředky jsou předmětem soukromého vlastnictví) a materialistická (role materiálních procesů je podstatně významnější než role procesů duchovních), někteří autoři v ní však identifikují postkapitalistické a postmaterialistické rysy. Všechny tyto sociálně-ekonomické aspekty se výrazně promítají do života sociálních aktérů. Dochází k výrazným proměnám individuality a společnost má silné sklony k hédonismu (je narcistní). Proměny v zábavě, vkusu a hodnotách ovládají již zmíněná masová média, především televize. Pozdně moderní společnost ztrácí podle Petruska schopnost rozlišit vážné od veselého.

Koncept karnevalové kultury je více či méně patrný ve velké části Petruskových prací. V jedné ze svých nejznámějších publikací nazvané *Společnosti pozdní doby* vyslovuje sarkasticky podbarvenou obavu: „Co když přijde jednou doba a část lidstva, která se ještě do výšin všeobecné legrace neměla možnost vzepnout, se zeptá – a čemu se to vlastně smějete? A my nebudeme umět odpovědět.“ (Petrusek 2007: 162).

Anotace

Příjmení a jméno autora: Veronika Nehybová

Název katedry a fakulty: Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta

Název práce: Klíčová témata v práci Miloslava Petruska po roce 1989

Počet znaků: 84 982

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 26

Klíčová slova: Miloslav Petrussek, sociologie literatury, společnost, kultura, česká společnost, pozdně moderní společnost, T. G. Masaryk

Tato práce je soubornou analýzou vybraného díla předního českého sociologa Miloslava Petruska po roce 1989. Jedná se o přehledovou práci, jejímž cílem je poskytnout komplexní pohled na práci zmíněného autora, především pak vytyčit klíčová témata obsažená ve vybrané bibliografii. Text strukturuji do několika kapitol, z nichž každá pojednává o konkrétní problematice, kterou se M. Petrussek zabýval v období od Sametové revoluce do své smrti v létě roku 2012. V každé kapitole popíši hlavní myšlenky, a na závěr vymezím klíčová témata prolínající se veškerou vybranou bibliografií tohoto autora.

Key words: Miloslav Petrussek, sociology of literature, society, culture, czech society, postmodern society, T. G. Masaryk

Annotation:

The following text is a complex analysis of the selected works of prominent czech sociologist Miloslav Petrussek after 1989. It's a summary task, which aims to provide the complex view of the writings of this author, especially to set out the main topics contained in the selected bibliography. Text is structured into several chapters, each of them deals with specific issues, which M. Petrussek dealt with in the period since the Velvet Revolution to his death in the summer of 2012. In each chapter, I will describe the main ideas, and in the end I will define the key themes which mingle with all selected bibliography of this author.

Seznam použitých zdrojů

Bibliografie:

ALAN, J., PETRUSEK, M. 1996 *Sociologie, literatura a politika*. Praha: Karolinum.

NEŠPOR, Z a kol. 2014 *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia.

PETRUSEK, M. 1990 *Sociologie literatury*. Praha: Československý spisovatel.

PETRUSEK, M a kolektiv. 1996 *Velký sociologický slovník – A/O*. Praha: Karolinum.

PETRUSEK, M a kolektiv. 1996 *Velký sociologický slovník – P/Ž*. Praha: Karolinum.

PETRUSEK, M. 2007 *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON.

PETRUSEK, M., BALON, J. 2011 *Společnost naší doby – Populární sociologie (ne)populárních problémů*. Praha: ACADEMIA.

PETRUSEK, M. 2012 *Společnost a kultura*. Praha: Malovaný kraj. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97. (uspořádal Jiří Fiala)

RITZER, G. 2001 *Explorations in sociological theory – from metatheorizing to rationalization*. London: SAGE Publications.

Internetové zdroje:

BALON, J., SZALÓ, C. Sociologická teorie jako text. *Sociální studia* [online]. 2005, č. 1 [cit. 26. 2. 2015]. Dostupné z <http://socstudia.fss.muni.cz/sites/default/files/-121024182832.pdf>

Český socialistický realismus a jeho příběhy [online]. Brno, 2009 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupné z http://is.muni.cz/th/175414/ff_b/bc_prace.pdf. Bakalářská diplomová práce. Masarykova Univerzita.

KŇAPOVÁ, K. Miloslav Petrušek: Kritická role společenských věd je nezastupitelná. *Sociál* [online]. 2011, č. neuvedeno [cit. 28. 2. 2015]. Dostupné z <http://soci-al.ukmedia.cz/miloslav-petrusek-kriticka-role-spolecenskych-ved-je-nezastupitelna>

KUBÁTOVÁ, H. Petruskova esejistika. *Historická sociologie* [online]. 2013, č. 1 [cit. 28. 2. 2015]. Dostupný z <file:///C:/Users/Ver%C4%8Da/Downloads/kubatova.pdf>

Madame de Staël. *Osobnosti.cz* [online]. [cit. 23. 11. 2014]. Dostupné z <http://www.spisovatele.cz/madame-de-stael>

Miloslav Petrušek. *Wikipedia* [online]. [cit. 17. 11. 2014]. Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Miloslav_Petrusek

Miloslav Petrušek – kompletní bibliografie. *Petrusek* [online]. 25. 6. 2013. [cit. 17. 3. 2014]. Dostupné z <http://www.petrusek.cz/Petrusek%20bibliografie%20kompletni.pdf>

NEŠPOR, Z. Miloslav Petrušek v dějinách české sociologie. *Sociologický časopis* [online]. 2012, č. 4 [cit. 19. 11. 2014]. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ca6f6cb400fce8052fda66efd13333db13b6f736_610-611.pdf

PAULÍČEK, M. Kulturní odkaz Miloslava Petruska. *Historická sociologie* [online]. 2013, č. 1 [cit. 28. 2. 2015]. Dostupné z <file:///C:/Users/Ver%C4%8Da/Downloads/paulicek.pdf>

PETRUSEK, M. Masaryk mezi svými sociologickými současníky. *Sociologický časopis* [online]. 2012, č. 4 [cit. 26. 2. 2015]. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/35b9c62e88ebc2e09c02ae1e993145bd4861e6ac_799-802.pdf

PETRUSEK, M. Redukcionismus bez pověr a iluzí – Dějiny a současnost sociologie jako svár „identity“ s redukcionismem. *Sociologický časopis* [online]. 2008, č. 5 [cit. 7. 11. 2014]. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/f62f154ffe03f281d1f5055e938db8d894518f6b_517_2008-5Petrusek.pdf

PETRUSEK, M. Sociologie vědy a sociologická metateorie. *Teorie vědy* [online]. 2012, č. 3 [cit. 2. 3. 2015]. Dostupné z <http://teorie-vedy.flu.cas.cz/index.php/tv/article/view/175/172>

PhDr. Miloslav Petrusek, CSc. *Vize* 97 [online]. [cit. 17. 11. 2014]. Dostupné z <http://www.vize.cz/download/laure-at-Miloslav-Petrusek-cz-bio.pdf>

STOP chudobě! ZN.: Ihned! In: Zprávy 2009 [online]. 2009 [cit. 20. 1. 2015]. Dostupné z <http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zpravy/zprava.php?id=1547>

Úvod. *Petrusek* [online]. [cit. 17. 11. 2014]. Dostupné z <http://www.petrusek.cz/>

Vliv sovětské propagandy na československou kulturní politiku v letech 1948 – 1956 [online]. Brno, 2010 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupné z http://is.muni.cz/-th/143842/fss_m/-text_dipl.prace.pdf. Diplomová práce. Masarykova univerzita.

Životopis. *Petrusek* [online]. [cit. 17. 11. 2014]. Dostupné z <http://www.petrusek.cz/index.php/-zivotopis>